

SOCIAL COMMUNICATION

Проблеми моделювання лексико-семантичного поля: прагматичний і комунікативний аспекти

О. І. Бабасва, О. Лептуга

Місце роботи Харківська Державна Академія Культури
Corresponding author. E-mail: loreleja@gmail.com

Paper received 02.02.19; Accepted for publication 10.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-192VII32-13>

Анотація. У статті представлено дослідження основних методів та способів моделювання лексико-семантичного поля в сучасній лінгвістиці. Розглянуто основні теоретичні положення щодо чинників виокремлення мовних одиниць, прагматику їх застосування, структурні особливості. Теоретичне значення статті полягає в подальшій розробці основних теоретичних положень перспективного напрямку мовознавчих досліджень – лінгвістиці тексту. Також визначено структуру та закономірності формування лексико-семантичного поля між потенціальних корелятивних відношень між одиницями комунікації.

Ключові слова: комунікація, лінгвостилістика, лексико-семантичне поле, прагматика, текст.

Лексико-семантичне поле є структурою особливого типу, що може представляти момент зародження, еволюціонування й використання нових форм культурно-мовленнєвої діяльності – мовного тексту.

Польові структури є одним із принципів організації мовних одиниць; моделі, що структуровані на ґрунті різних мовних рівнів, полів усіх типів. До обігу у мовознавстві термін «поле» уведений німецькими лінгвістами Г. Іпсеном (1924 р.) і Й. Триром (1931р.). Типова модель поля складається з ядра (центра, доміанти) й периферії, хоча є так звані асиметричні (нерегулярні поля), де може бути декілька ядерних зон до периферійних (О.Селіванова [7]). У сучасній лінгвістиці відкритим залишається питання про межі та структуру лексико-семантичних полів.

Основною метою даної статті є розгляд основних напрямів щодо дослідження польових структур, особливу увагу приділено прагматичним та комунікативним напрямкам сучасної лінгвістики.

У статті використано загально наукові методи аналізу й синтезу, залучено також описовий та зіставний методи.

У сучасному мовознавстві виокремлено різні типи полів, формування таких комплексів залежить від визначальних критеріїв, на ґрунті яких і сформовано поле. Це лексичні чи поняттєво-тематичні, семантичні, лексико-семантичні поля (Е. Косеріу, Е. Оксаар, О. Духачек, С. Кацнельсон та ін.); граматичні, поєднані спільністю граматичної категорії (Г. Мюллер, О. Сперсен, Ф. Брюно, Л. Вейсбергер, В. Адмоні, М. Гухман та ін.); словотворчі й семантико-словотворчі поля, об'єднані словотворчим типом (О. Ревзіна), фонологічні (В. Плоткін), морфосемантичні (П. Гіро), функційно-стилістичні (М. Кожина, Ю. Перліна); синтаксичні, інтегровані варіантами граматичних і семантичних перетворень структурної схеми речення (В. Порциг, Г. Золотова, О. Лаптева) тощо. І. Штерн зазначає: «Лексичне поле – сукупність лексем, зв'язаних спільним

змістом, спільними семантичними властивостями, причетністю до однієї й тієї самої ситуації тощо; категорія лексичної семантики» [, с. 210].

Методологію побудови польових структур розглядають О. Бондарко [2], В. Виноградов [3], Л. Романюк[6] та ін. О. Бондарко визначає функційно-семантичне поле як «змістовно-формальну» єдність. Функційно-семантичне поле утворюється із залученням граматичних одиниць і категорій, взаємопов'язаними з ними й поєднаними під семантико-функційним знаменником сукупно з різнорівневими засобами [2].

Багато дослідників моделюють поля на підставі спільності значення або функції одиниць різних мовних рівнів: граматико-лексичні поля (О. Гулига, Є. Шендельс), функційно-семантичні поля (О. Бондарко [2], Л. Іванова [3]). Одним із основних є функційно-семантичний принцип моделювання польових структур. О. Сальнікова підкреслює: «ФСП (функціонально-семантичне поле) — це не лише елементарний опис засобів вираження певного інваріантного змісту та його відтінків; спеціальна увага повинна приділятися окресленню структури поля, ієрархії його компонентів, їхнім взаємозв'язкам із прямою проекцією на мовлення. Отже, головне питання, яке ставиться під час дослідження ФСП, ми бачимо таким — як різнорівневі мовні засоби функціонують у мовленні, як вони реалізуються, взаємодіючи один з одним та з елементами інших полів в умовах певного функційно-семантичного навантаження, тобто в центрі уваги при такому аналізі опиняється співвідношення граматичної одиниці й контексту» [7, с. 51].

Дослідники (О. Бондарко [2], О. Селіванова [7]) визначають два типи полів:

1. Моноцентричні поля. Ядро поля – це граматична категорія, яка є провідною ознакою поля й має стандартизовані мовою формальні показники (ФСП аспектуальності, модальності, компаративні, темпоральні, персональні тощо);

2. Поліцентричні поля – набір мовних засобів, що утворюють неоднорідну систему форм (локативність, кількість, мета, час, простір, модальність тощо). Поліцентричні лексико-семантичні поля можуть мати дифузну й компакту структуру, тоді як дифузна структура визначена розмитими кордонами, відсутністю чіткого розмежування між центром і периферією. Це зібрання слабо пов'язаних одне з одним або ізольованих різнорідних мовних одиниць. Тоді як компактні структури мають конкретні центри з чіткими межами між ядерними зонами та периферією, тісний зв'язок складників [7, с. 614].

Поліцентричний тип семантичного поля є достатньо типовим для мови. Фразеосемантичне поле локативності Л. Романюк [6] визначає як поліцентричне. Лексико-граматичне поле простору, за твердженням Н. Сабурової, також має поліцентричний характер, тобто не має чітко виокремленого центру. Поле просторовості сформоване за принципом групування мовних одиниць у мікрогрупи, що мають різні характеристиками щодо локалізації об'єктів, але спільну сему «просторовість». Периферія кожного мікрополя ускладнена додатковими змістами [7]. Такі принципи групування використовуються й для лексичного рівня мови.

Під час формування лексико-граматичного поля, лексико-семантичної групи із якісною семантикою слід урахувати специфіку цієї категорії, як-от: розвинена та розгалужена система трансформування уявлень про якість, багатшаровість (наявність мікрогруп), мовна природа складових одиниць поля, характер відтворення в мові просторових понять, функційно-семантична неоднорідність семантичних компонентів у значенні слова, розмитість зон поля (від ядра до периферії) тощо. Саме тому формування значеннєвого лексико-семантичного поля може бути здійснене декількома способами відповідно до теоретико-методологічних засад та мети дослідження.

Моделювання лексико-граматичного поля може відбуватися з урахуванням прагматичного компонента у структурі лексем. Універсальний характер категорії якості, широке коло значень, що категорія охоплює, зумовлює значний прагматичний потенціал граматичних одиниць мови, пов'язаних із цією категорією, універсальність засобів їх вербалізації. За такого підходу досліджувану категорію розглянемо як інваріант, який є домінантою певного лексико-семантичного поля. Загальновідомо, що саме польова організація є тією системою, яка дозволяє звести в одне ціле й охарактеризувати сукупність різнорівневих мовних засобів, що використовуються для вираження інваріантного значення. Семантику і прагматику використано як основні критерії формування груп та підгруп у структурі поля локативності. Нерегулярне лексико-граматичне поле може бути сформоване за допомогою семіотичних опозицій та концептуальних класів [6].

Польова система із якісною семантикою зумовлюється метричними й топологічними параметрами категорії якості. Багатовимірність лексико-семантичного поля впливає на його членування й допомагає виділити най-

більш регулярні моделі вербалізації, тематичні групи, що можуть бути представлені за допомогою мікрогруп.

Отже, моделювання лексико-граматичного поля якості може здійснюватися нарізно, відповідно до важливих для дослідження теоретичних поглядів, класифікацій і методів систематизації мовного матеріалу, принципів для вирішення поставленої проблеми. Відкритим залишається питання про прагматичний компонент мовного коду на позначення категорії якості.

Прагматичні компоненти мовного коду в структурі лексем лексико-граматичного поля якості виконують значну роль у формуванні моделей вербалізації. Граматичні одиниці й категорії наповнюють універсальні моделі, а також мовні одиниці лексичного і граматичного рівнів, що задіяні у формуванні лексико-граматичного поля із семантикою якості. Граматична спільність у межах окремих частин мови, спільність їхньої прототипної змістової функції є настільки важливою, що визначає змістовий і граматичний вигляд усіх мовних одиниць, тому є одним із визначальних критеріїв формування таких груп.

П. Грайс[3] розробив теорію прагматики, згідно з якою значення мовної одиниці складається з її семантики, породжуваних нею доповнень до основних змістів. Такі «доповнення» слід називати імплікатурами. Імплікатури складають комплекс властивостей, зручних для описування прагматичних аспектів граматики. Імплікатуру граматичної одиниці можна відмінити, послугуючись контекстом і задіяними дискурсивними практиками, виняток складають стійкі імплікатури, які й покладено в основу визначення якості.

Імплікатура виникає через неоднорідність значень. Є такі значення в семантичній структурі слова, що їх не можна викреслити. Г. Зельдович зазначає: «Опис мовних одиниць, за якого враховується не тільки семантика, але й імплікатури, має великі переваги» [3, с. 9]. Ця гіпотеза спирається на твердження про економію зусиль у прагматичному описі категорій граматики порівняно із використанням потенціалу семантики. Мова на лексичному рівні є ідеосинкретичною, такою, що формує уявлення про світ. Та ці уявлення є оригінальними для кожної окремої мови, оскільки саме національна специфіка ускладнює опис мовного коду й семантики.

Якість як універсальна категорія ґрунтується на комплексі визначальних критеріїв. Вона не лише зрозуміла та на сенсорному рівні сприймається людиною, а й обов'язково відображається засобами мови. Матерії властиві якісно-оцінні критерії, якими визначається її існування в реальному (і навіть ірреальному) світах. Це пояснюється низкою причин. По-перше, якість, якісні характеристики предметів сприймаються візуально, тактильно (маємо на увазі якість у її конкретних виявах, доступна для розуміння і сприйняття якості на рівні побутової свідомості людини). Це повною мірою відбувається під час вербалізації поняття «якість», адже в загальному вигляді якісну семантику можна визначити через логічні операції, що номінують співвідношення предмета та певної його якості. По-друге, категорія якості може визначатися через кількісні, часові, просторо-

рові параметри, які мають широкий діапазон реалізації: міру, об'єм, інтенсивність, оцінку тощо. По-третє, оскільки якість може бути притаманна фактично кожному матеріальному об'єкту реальної дійсності, то на мовно-му рівні обсяг та широкий спектр номінацій якості веде до створення великого за обсягом набору лексем із зазначеною значеннєвою основою.

Асоціативно-семантичне поле слід формувати, спираючись на позицію когнітивної лінгвістики. Це обумовлено наочною для більшості дослідників потребою глибшого вивчення механізму осягнення та передавання нелінійного та багатоканального змісту лексеми. М. Алефіренко зазначає: «Найважливішим завданням когнітивної лінгвістики є проблема формування змісту» [1, с. 60].

С. Фоміна досліджує макроструктурні схеми, сформовані з мовних одиниць. Дослідниця розглядає, яким чином уявлення про «колір», «інтенсивність якості», «кількість якості» формують асоціативно-семантичні мікрополя в текстах художньої літератури, виокремлює набір визначальних ознак цього поля [8]. Отже, лексико-семантичні поля формуються завдяки виділенню сукупності класифікаційних ознак як провідних параметричних настанов для моделювання поля певної семантики. з граматично й семантично складною структурою, без виділення одного функціонально-семантичного центру з комплексом мікрогруп.

Лексико-семантичні поля має бути змодельоване за низкою принципів. Поле складається з ядра (центра, доміанти) і периферії, хоча номінації якісної семантики утворюють асиметричні (нерегулярні поля), де є декілька ядерних і периферійних зон.

Під час формування лексико-семантичної групи з різною семантикою слід враховувати специфіку цієї моделі: наявна розвинена та розгалужена система трансформування мовно-культурних уявлень, відповідних номінації, багатосаровість (наявність мікрогруп); складові одиниці поля мають мовну природу; функційно-семантично неоднорідні семантичні компоненти у значенні слова; розмиті зони поля (від ядра до периферії) тощо. Саме тому значеннєва структура лексико-семантичного поля може бути представлена в декілька способів.

Отже, слід зробити такі висновки: лексико-семантичні групи та семантичні поля формуються завдяки виділенню класифікаційних ознак як провідних параметричних настанов для моделювання поля. Лексико-граматична тематична група з інваріантною семою має граматично й семантично складну структуру, внаслідок чого унеможливується виділення одного центру, тому в дослідженні розглянуто комплекс мікрогруп. Мікрогрупи є складовими частинами лексико-семантичних груп, які, власне, формують лексико-семантичні поля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : монографія / М. Ф. Алефіренко. — Харків : Вища школа, 1987. — 136 с.
2. Бондарко А. В. Методологические принципы функциональной грамматики // Методологические проблемы языкознания. Киев, 1988. С. 88-106.
3. Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. — Москва : Наука, 1977. — 310 с.
4. Зельдович Г. М. Прагматика грамматики / Г. М. Зельдович. — Москва : Языки славянских культур, 2012. — 648 с.
5. Иванова Л. И. Полисемия русских прилагательных линейно-пространственного измерения : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. И. Иванова. — Воронеж, 1981. — 24 с. 336 с.
6. Романюк Л. В. Лінгвопрагматичні аспекти дослідження української фразеології / Л. В. Романюк // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Мовознавство. — 2013. — Т. 21, вип. 19 (3). — С. 170–174.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.
8. Фоміна С. Б. Концептуалізація простору у фантастичному дискурсі В. Винниченка «Сонячна машина» / С. Б. Фоміна // Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. — 2010. — № 910. — Ч. 2. — С. 219–223.
9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. — Київ : АртЕк, 1998. — 336 с.

Problems of modeling the lexical-semantic field: pragmatic and communicative aspects

O. Leptuga, O. I. Babayeva

Abstract. The article presents the study of the basic methods and methods of modeling the lexical-semantic field in modern linguistics. The main theoretical positions concerning the factors of the singularization of linguistic units, the pragmatics of their application, structural features are considered. The theoretical value of the work consists in the further development of the basic theoretical positions of the perspective direction of linguistic researches - text linguistics. The structure and regularities of the formation of the lexical-semantic fields with the semantics, the boundary between the correlative relations between units of communication.

Keywords: communication, linguistic style, lexical-semantic field pragmatics, text.